

LIBRIS

We know
books

Cosmin Ciotloș (n. 1983) a absolvit Facultatea de Litere a Universității din București. Din 2014 este asistent dr. la Departamentul de Studii Literare al aceleiași facultăți, unde predă literatură română modernă și contemporană. A susținut, vreme de zece ani, rubrica de cronică de întâmpinare în săptămânalul *România literară*. În prezent, comentează actualitatea editorială la Radio România Cultural, în cadrul emisiunii *Revista literară radio*. A publicat antologia *III cele mai frumoase poezii ale generației '80* (2015) și, la Editura Humanitas, a îngrijit o ediție critică a poemului *Levan-tul*, de Mircea Cărtărescu (2016).

COSMIN CIOTLOȘ

ELEMENTAR, DRAGUL MEU RACHE

Detalii mateine sub lupă

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Cuprins

O carte mică, o cărtică	5
Elementar, dragul meu Rache	9
Vicii de procedură	26
„Învierea cea fericită“ a Penei	42
Cine l-a moșit pe Mahomet	57
<i>Un fals roman cu cheie / 57 Tradiția literară, atâta câtă e / 61 Scrisori către un tânăr romancier / 63 Naturi catilinare / 65 Un boem român / 70 De re culinaria / 76 Isnoave vechi / 78 O poveste de familie / 80 Moravuri românești / 81 Descălecarea în mahala / 89 Monumentul poetului necunoscut / 90 Sunt de atunci vro patruzeci de ani / 94 Partituri / 97 Ghid de conversație / 99</i>	
Stihuri la stemă	102
Reconstituirea	109
Note	121
Anexe	137

Redactor: Marieva Ionescu
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Corina Roncea, Carmen Petrescu

Tipărit la Real

© HUMANITAS, 2017

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Ciotloș, Cosmin
Elementar, dragul meu Rache – Detalii mateine sub lupă /
Cosmin Ciotloș. – București: Humanitas, 2017
ISBN 978-973-50-5898-2
821.135.1.09

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30

O carte mică, o cărticică

Mateiu I. Caragiale e un poet al detaliului. De la bun început, el a stârnit curiozități și a provocat investigații minuțioase. Pe marginea operei lui s-au pronunțat critici de primă importanță, aproape toți lăsându-se tentați de exercițiul speculativ și aproape toți abandonându-și, în fața capcanelor textului, morgană autorității și marota verdictului. E semnificativ că tocmai cel mai capricios dintre comentatori, singurul care n-a vrut să admită valoarea exemplară a *Crailor de Curtea-Veche* (l-am numit pe Șerban Cioculescu) este și cel căruia îi datorăm foarte multe și foarte pertinente observații de amănunt. Jocul acestei căutări e savuros: amintește Mateiu în treacăt despre cafeaua băută matinal, împreună cu Pantazi, la Pepi Șmaroț? Cioculescu identifică locul, undeva pe Calea Griviței. Se pretează scriitorul la mici savanterii lexicologice, punând în gura lui Pirgu citate din Montaigne? Tot Cioculescu e cel căruia procedeul îi sare în ochi. Exemplele sunt de ordinul zecilor.

De ordinul zecilor sunt și cei care, în consonanță cu autorul *Vieții lui I.L. Caragiale* sau, dimpotrivă, despărțindu-se de el, au extras din literatura lui Mateiu I. Caragiale

mostre problematice, supunându-le unor analize captivante și copleșitoare. În asemenea situații, cred eu, ies la iveală virtuțile în genere ignorate ale genului critic: frumusețea, gratuitatea și generozitatea. Cum altfel s-ar putea califica reconstituirile cronologice și comparatistice întreprinse de un teoretician ca Matei Călinescu, care atașează unei cărți de largă circulație academică un *addendum* românesc centrat pe recitirile *Crailor*...? Ce altceva s-ar putea spune despre polemicile cordiale purtate de Paleologu și Steinhardt pornind de la diverse frânturi din scrișul lui Mateiu, adâncindu-se uneori, în jocul argumentelor, până la chestiuni de franceză medievală? Cum să nu fascineze încercările unor prozatori ca Radu Albala, Alexandru George și Eugen Bălan de a continua o scriere pe care nu-i exclus ca autorul însuși s-o fi conceput ca pe un fragment? Sau pleiada de admiratori discreți care-și făceau, cu zeci de ani în urmă, un titlu de glorie din a memora integral romanul din 1929.

Nu m-aș fi încumetat să bat la uși deschise dacă n-aș fi crezut sincer că sunt în posesia câtorva chei de lectură pe care înaintașii mei nu le-au găsit sau de care n-au profitat. Eseurile acestea sunt în fond niște studii de caz, iar conotațiile detectivistice ale cuvântului sunt deliberate (de unde și titlul, o transparentă trimitere la Sherlock Holmes). Însumate, ele acoperă întreaga operă a lui Mateiu Caragiale, convocând inclusiv corespondența sau jurnalul acestuia. Și totuși, intenția n-a fost cătuși de puțin monografică. De aceea sumarul cărții nici nu dublează ordinea standard (care, în descendența ediției lui Perpessicius din 1936, începe cu *Pajerele*), ci o alta, secundară și tacită, dictată de metoda de lucru sau de concluziile scontate.

Am început cu o investigație a prozei pe care Mateiu n-a reușit (sau n-a dorit, opiniile sunt împărțite) s-o termine, *Sub pecetea tainei*. Dincolo de efectele de poetică literară, există acolo o întreagă cazuistică polițienească în sens propriu. Chiar de la prima secvență, în care un funcționar ministerial anodin dispare pentru totdeauna din pragul Gării de Nord. Nu m-am putut abține și am propus, pentru această „speță”, o elucidare. A urmat *Remember*, o nuvelă care, din punctul meu de vedere, are meritul de a relativiza pentru prima dată imaginea consacrată a unui Mateiu Caragiale naiv și credul, orfevru al stilului și reporter al unor realități decadente. Recitită la rece, bucata aceasta pare să fie de fapt o diversiune naratologică foarte inteligentă, afirmându-și și infirmându-și cu egală dezinvoltură subiectul. Următorul studiu, dedicat epistolelor de tinerețe ale scriitorului (care au surprins la apariție pe toată lumea și care, până astăzi, au rămas prea puțin cunoscute publicului larg), propune atât o echivalare a unui personaj din *Crăii de Curtea-Vechă* cu un posibil model din societatea începutului de secol XX, cât și o schiță a felului indirect, plin de arabescuri, în care Mateiu filtra în scrisul său accidente biografice.

Cel mai întins capitol, miezul cărții, își are originea într-o vorbă grea pe care Gore Pirgu i-o aruncă povestitorului: *prea multa „citanie” e inutilă și periculoasă*. A ști *cine l-a moșit pe Mahomet* sau „cine-a scos întâi crucea la Bobotează” nu-i decât, spune el reciclând vechi clișee, erudiție seacă a amănuntelor. Adevărata viață nu stă în cărți. Și totuși: destul din materia micului roman rezonază amplu cu literatura care-i premerge. Filonul intertextual al scrisului lui Mateiu Caragiale e neașteptat de puternic

și, datorită lui, *Craii de Curtea-Veche* aproape că devine o sinteză a tradiției literare românești de până în pragul interbelicului. N-am în vedere similitudinile de atmosferă (evocate adeseori), ci pe acelea proprii, de literă, de formulă, de expresie. Recunosc că, descoperindu-le pe rând, acestea m-au surprins și totodată m-au pus în gardă: dacă, în realitate, asemenea coincidențe sunt niște simple fapte de limbă pe care, mai entuziast decât s-ar cuveni, le dimensionez disproporționat? N-am alt răspuns decât pe acela că, avertizat în legătură cu acest pericol, m-am străduit să păstrez echilibrul, temperând elanurile grăbite și sacrificând (cu regret, dar cu onestitate) ceea ce mi s-a părut a fi fragil sub raportul argumentelor. N-am legat cu forța detaliile, când nu se legau firească, le-am mărit doar păstrându-le toată forța poetică. Mi-aș dori să fi greșit de cât mai puține ori, și mai ales, sper ca atunci când am făcut-o, să n-o fi făcut neinteresant și plat, conform principiului *se non è vero, è ben trovato*.

Am discutat într-un capitol și poezia lui Mateiu I. Caragiale, sonetele din *Pajere* găsindu-și un corespondent (sau o cutie de rezonanță) în producția rudimentară, dar, cu cuvintele lui Eminescu, „sinceră și neconscuită” a stihurilor la stemă din veacurile al șaptesprezecelea și al optsprezecelea. Cartea se deschide și se închide cu două „cazuri” care au, în mai mare măsură decât celelalte, intrigi polițiste. Primul, care împrumută titlul întregii cărți, tratează, cum s-a văzut, o proză construită în jurul unui fost detectiv încă obsedat de cele câteva insuccese ale carierei lui; ultimul, *Reconstituirea*, elucidează un episod bizar din biografia târzie a lui Mateiu, victimă, după propriile declarații, a unui furt cu obiect și cu consecințe de ordin literar. Ceea ce probabil îi sună foarte actual cititorului de azi.

Elementar, dragul meu Rache

Sub pecetea tainei e o proză neterminată. Nu e de mirare așadar că, în acest caz, posteritatea creatoare e superioară aceleia interpretative. Scrierea pare să-i fi tentat mai degrabă pe prozatori decât pe critici. S-au conceput, pentru ea, nu mai puțin de trei posibile continuări, dar abia o investigație analitică plauzibilă¹. Radu Albala e cel dintâi care duce mai departe povestea din punctul în care o abandonase Mateiu Caragiale; tot de acolo își începe și Alexandru George reconstituirea (unul explicitând într-o oarecare măsură, celălalt conservând programatic taina). Mai interesantă decât toate rămâne încercarea lui Eugen Bălan² de a imagina o urmare a unui episod care părea clasat sub raport narativ. Se știe, dintre cele câteva amintiri cu subiect polițist pe care Teodor *** (pe numele său, de voalat mai târziu ca din greșală, Teodor Ruse, iar pentru apropiați Conu Rache) i le relatează povestitorului, numai ultima a rămas scrisă doar pe jumătate. Celelalte, din jurul dispariției lui Gogu Nicolau sau al morții misteriosului ministru epileptic, nu mai necesită nici o virgulă în plus.³ Tocmai asupra primeia se întoarce Eugen Bălan. Nu pentru a o continua, ci pentru a-i oferi o posibilă soluție. El instrumentează confesiunea ulterioară a văduvei

Nicolau, Lina, care-și recunoaște, peste ani, dacă nu crima, cel puțin strategia criminală. Nu intru acum în amănunte.

Oricum, e clar că, spre deosebire de lecturile cuminți ale celorlalți doi amatori de apocrife, demersul lui Eugen Bălan e cu precădere interpretativ. Exploatează ce e de exploatat și inventează în limitele permise de documentul inițial⁴. Ceva totuși îi scapă și lui. Ce anume, se va vedea mai jos.

Momentan, să reluăm pe scurt exclusiv povestirea din *Sub pecetea tainei*, așa cum o spune fostul comisar Teodor Ruse, treizeci și doi de ani mai târziu, adică în 1930, într-o după-amiază, la Carul cu bere. În vara lui 1898, Gogu Nicolau, funcționar mărunț la finanțe, pornește cu trenul de plăcere la munte pentru a-și rezerva o casă de vacanță. Ajuns acolo, rezolvă rapid afacerea, se întâlnește întâmplător cu un coleg, Lică Ștefănescu, funcționar și el, dar la domenii, și petrec împreună, la Predeal. Seara se urcă în același tren și, ajunși la București în plină noapte (conform informațiilor oferite de C. Bacalbașa, trenul acesta sosea la 23.30⁵), hotărâsc să ia același tramvai către casă. Erau aproape vecini, preț de câteva sute de metri, câți sunt între străzile Sfinții Apostoli și Apolodor. Numai că retrasul Gogu Nicolau și-amintește, chiar în poarta gării, că „are de lăsat undeva o vorbă“. Se despart, cu promisiunea de a se regăsi în preajma Casei de Depuneri (a CEC-ului, adică), unde se intersectau tramvaiele și de unde aveau să-și continue drumul pe jos. E ultima mărturie legată de Gogu Nicolau. Nimeni nu l-a mai văzut după aceasta. Niciodată. Ancheta întreprinsă de Rache rămâne, în ciuda nenumăratelor strădanii, unele excesive

și copilăroase, fără rezultat. Suspiciunea acestuia, pritică vreme de trei decenii, se îndreaptă spre soția celui dispărut, Lina. Prea suferea ciudat! Duminică de duminică, venea la Carul cu bere, comandând invariabil aceleași feluri, după care pleca într-o tăcere deplină. „Dacă femeia cu crenvirștii și cu berea, nu știe ea ceva“, se întreabă poliștul, uluit de perfecta inexpressivitate a ritualului.

Citită la rece, povestea atât de unitară a călătoriei lui Gogu are trei substraturi diferite. Ea reprezintă asamblarea coerentă, și tocmai de aceea greu sesizabilă, a trei discursuri parțiale:

La Bușteni dar, în cea din urmă duminică a lui iunie din '98, a plecat dimineața cu trenul de plăcere să ia o odaie cu chirie la un țăran. A găsit ce-i trebuia și a dat patruzeci de lei arvună. A luat masa la birt „la Bucegi“ unde s-a întâlnit cu Lică Ștefănescu, șef de birou la domenii, prieten de când erau amândoi copiiști și domeniile erau în aripa dreaptă a clădirii finanțelor. S-au mai plimbat, s-au mai cinstit până la trenul de seară în care s-au suit împreună ca să se întoarcă la București. La Câmpina, Gogu Nicolau a cumpărat două ciorchine de cireși legate pe bețișoare ca să le ducă acasă. Când au ajuns în Gara de Nord, pe înnoptate, au ieșit prin gangul din stânga, ca să ia, în dosul gării, tramvaiul roșu, de Luther, 12, să-i lase la Casa de Depuneri, de unde să meargă, tot împreună, pe jos, până acasă; erau aproape vecini: Lică sta în Apolodor. Când au ajuns la poartă, Gogu s-a răzgândit și s-a despărțit de tovarășul de drum, zicând că are de lăsat undeva o vorbă; pe urmă avea să ia tramvaiul albastru, 10, la Matache Măcelaru și să-i iasă poate lui Lică înainte; tramvaiul albastru trecea mult mai des decât cel roșu. Nu s-a întâmplat însă așa și Lică s-a întors singur. Acasă, cucoana Lina l-a așteptat pe Gogu cu ciorba de dovlecei pe mașină până târziu, dar Gogu n-a venit

..... și n-a mai venit
 niciodată. și nu s-a mai aflat
 despre el nimic.⁶

Începutul, referitor la drumul spre Bușteni, la intențiile și așteptările dispărutului, trebuie să-i fi fost relatat comisarului chiar de soția lui Gogu, Lina. Mai departe, putem presupune, amănuntele tranzacției, cu cei patruzeci de lei arvună, Rache le știe de la proprietarul respectivei odăi. Sunt prea anodine pentru ca altcineva decât împriuinății să le fi reținut. Din acest moment însă, întregul șir de evenimente, adică tot ce e consistent ca informație, i se datorează unuia și aceluiași Lică Ștefănescu. La ce birt și-a trecut mărunțul funcționar vremea în așteptarea trenului, ce mici daruri a cumpărat acesta pentru acasă, ce ocoluri avea de gând să facă, anticipând ritmurile tramvaielor bucureștene: toate acestea, Rache le află de la banalul, anostul, amorful Lică Ștefănescu. E frapant, în aceste condiții, că tocmai pe el bănuielele îl ocolesc, concentrându-se în schimb asupra tot atât de banalei, de anostei, de amorfei Lina, despre care chiar anchetatorul afirmă într-un rând că ar fi fost dintotdeauna „liniștită, tăcută, rece”. Și e nedrept că, în *urmarea* pe care-o scrie, Eugen Bălan alege să urmeze intuițiile pripite ale lui Rache, construind o proză, altminteri interesantă, ce stă pe revanșă și pe calcul psihologic. Fiică de funcționar la rândul ei, Lina ar fi fost constrânsă prin șantaj să se căsătorească cu Gogu: junele pretendent o amenință cu darea în vileag a unor afaceri ilicite pe care tatăl ei le-ar fi făcut. Cei șase ani de căsătorie reprezintă pentru tânără nu atât un chin, cât o continuă încercare de a-și disculpa părintele. Va reuși,

la capătul unor cercetări ingenios conduse. Mai mult: se va convinge că vinovatul era chiar Gogu. Drept urmare, trimite un bilet de denunț către capii rețelei de trafic din care acesta făcea parte. Atât. Ce s-a ales de Gogu Nicolau, ea nu știe. Dar e sigur că acasă n-a mai ajuns.

Revenind la *Sub pecetea tainei*: pasionat cititor de romane poliștice, Conu Rache nu e și un bun cititor al acestora. Observația lui iritată („în cărți de alde astea – și-mi arată pe cea de pe masă – un sâmbure de cireașă e de-ajuns pentru fratele detectiv ca să descurce toată treaba, în realitate nu e însă așa”) îl arată, culmea, lipsit și de valența livrescului, și de simțul realității. Are la îndemână mult mai mult decât un sâmbure de cireașă, are doi ciorchini, dar nu știe cum să-i exploateze! Să facem un calcul simplu: ultima duminică a lui iunie 1898 înseamnă, calendaristic, exact 29 iunie. După calendarul iulian, desigur. După norma gregoriană, adoptată la noi la finele primului război mondial (deci exact în mijlocul intervalului care separă faptele de povestea lor), data ar corespunde lui 11 iulie. Când deja fructele acestea, câte mai sunt și dacă mai sunt, nu prea mai pot fi considerate trufandale!

Pe Rache, detaliul acesta scos în față de Lică nu-l atinge însă câtuși de puțin. După cum nu-l pune în gardă nici ora improbabilă pentru cumpărături pe peronul gării din Câmpina. Sigur, aceste derapaje nu pot reprezenta, în ordine legală, capete de acuzare. Dar în tot cazul, ca motive de suspiciune, sunt mai întemeiate decât tabietul Linei Nicolau.

Altundeva, în schimb, detectivul acesta de lux greșește fundamental. Și o face cu conștiința împăcată, ca unul

care n-a lăsat nici o metodă, dar absolut nici una, nefolosită. Iată câtă energie a risipit căutându-l pe Gogu:

O felie de oraș am luat-o sub plasă, am împănat-o cu agenți, am puricat casă cu casă, din pod până în pivniță, am descusut pe toată lumea de la mic la mare, am surchidit mișuna bărbătească și femeiască a hanurilor, cârciumilor și cafenelelor din apropierea gării, doar o răsufila ceva. Dar nimic. În cărți de alde astea – și-mi arată pe cea de pe masă – un sâmbure de cireășă e de ajuns pentru fratele detectiv ca să descurse toată treaba, în realitate nu e însă așa. Am încercat fără folos tot ce mi-a trecut prin minte; cel dintâi, la noi, am întrebuințat câini în poliție, am dat celor mai buni copoi ai prietenilor mei vânători să miroasă o rufă purtată de cel pierit ca să-i ia urma, *am fost până și la vestita ghicitoare de la Cotroceni. Ei bine, mi-a spus că-l vede cu un alt bărbat oacheș, merg împreună până la poartă. Apoi cărțile se închideau; așa cum a fost: de când, în poarta gării, Gogu Nicolau s-a despărțit de tovarășul său de drum, parcă l-a înghițit pământul sau s-a înălțat la cer* [subl. mea]. Și, la taina aceasta, se adăogase pentru mine, mai ațâțătoare alta, aceea a nepăsării nevestei lui.

Exces de zel și deficit de atenție! Îndreptățit sau nu, odată întreprins, apelul la magie nu poate să dea aceleași rezultate ca simpla depozitie a unuia din suspecti. Faptul că între versiunea „vestitei ghicitoare de la Cotroceni” și aceea a ultimului ins care l-a văzut în carne și oase pe Gogu nu există nici o diferență aproape că e, în sine, o probă. Dacă ghicitul acestei *madame* Sosostriș de Dâmbovița ar fi revelat orice altă scenă, anterioară sau ulterioară celei relatate de Lică, atunci cartomanția ar fi fost, în termeni laici, fie adevărată, fie falsă, dar în tot cazul onestă. Așa însă, prea e cusută cu ață albă. Momentul despărțirii

celor doi nu are, în plan divinatoriu, nici o semnificație, prin urmare n-ar avea de ce să fie revelat ca atare. Valoarea lui e strict juridică, de mărturie.

Neînțelegând aceasta și luând un alibi magic drept confirmare a unor fapte posibile, Rache își trădează amatorismul. Poate cuvântul din urmă e cam dur. Să-i zicem, mai adecvat, bovarism. Felul în care Rache supra-dimensionează și ficțiunea din romanele polițiste, și realitatea de care se ciocnește în meseria lui, fără a ști să identifice punțile subtile dintre cele două, e o probă. Că asemenea punți există, ar fi putut s-o știe prea bine, și la 1898, și la 1930.

De ce? În 1889, pe când protagonistul din *Sub pecetea tainei* lucra deja în poliție (după cum o dovedește cronologia internă a romanului⁷), în strada Tabaci, din sectorul albastru al Bucureștilor⁸, s-a produs o crimă înspăimântătoare, elucidată în cele din urmă datorită unui detaliu cu totul minor. Asasinul s-a dovedit a fi chiar martorul principal. Întâmplarea e relatată, cu unele inexactități⁹, de C. Bacalbașa, în *Bucureștii de altădată*.

Iată, pentru aerul de epocă, fragmentul din memoriile lui Bacalbașa:

În anul 1888 s-a întâmplat fioroasa crimă de la școala din Tabaci. Directorul școlii, anume Venescu, și cu soția erau în vilegiatură, fiindcă crima s-a petrecut la sfârșitul vacanței de vară; acasă rămăsese bătrâna mamă a lui Venescu și un copil mic al acestuia. Apoi erau doi servitori ungureni: bărbatul și femeia. Într-o dimineață, câțiva copii venind la școală pentru înscriere au găsit în curte pe jos, fără simțire, un om tânăr: era Ștefan Venescu, nepotul directorului, fost sergent în armată,